

ELNARƏ ELMAN qızı HACIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

**YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN SOVET İLLƏRİNDƏ YAZDIĞI
HEKAYƏLƏRİNDƏ YUMOR**

Ədəbiyyatda gülüşün tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan, gülünc, komik həyat hadisələrini, insanların nöqsanlarını əks etdirən növü yumordur. Yumora dost gülüşü də deyilir. Onun satiradan fərqi kəskin tənqiddə deyil mərhəmətli xüsusiyyətə malik olub, ifşaedici deyil, islahedici, yəni tərbiyəedici xüsusiyyət daşımasıdır. Yazıçılar yazdıqları əsərlərdə yumorla güldüyü obrazlara açıqlanmır, nifrət, kin bəsləmir; onlara rəhmi gəlir, halına həm acıyır, həm də gülür. Bu cür obrazların başına gələn əhvalatlar, tutduğu düşüncəsiz əməllər oxucunun üzündə gülüş yaradır. Yumor bir növ əyləncəli xarakter də daşıyır. Azərbaycan ədəbiyyatında yumor folklorda geniş yayılmışdır. Epik növün kiçik janrlarından olan lətifələrdə qədim dövrlərdən bəri yaranıb yayılmağa davam edən yumoristik gülüş yazılı ədəbiyyata da siraət etmişdir.

Sovet illərində Azərbaycan nəsrində C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, T.Şahbazi, S.Hüseyn, B.Talıblı ilə yanaşı Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin hekayələri 20-30-cu illər nəsrində xüsusi mərhələ təşkil edir. Sovet illərində Yusif Vəzir otuzdan artıq hekayə yazmışdı: “Yaramaz” (1926), “Namussuz” (1926), “Ruhnəvaz xanım” (1927), “Zeybək qızı” (1927), “Yaş söhbətləri” (1932), “Qoz ağacı” (1927), “Tanqo” (1928), “İmamın zühuru” (1930), “Qaynananın oyunları” (1932), “Xasiyyətləri tutmamış” (1934), “İki cocuq” (1934). Bu hekayələrin mövzusu, toxunduğu məqamlar o qədər orijinaldır ki, bugün də aktuallığını qoruyub saxlayır.

Yusif Vəzir Çəmənzəminli öz hekayələrində gülüşün növlərindən, xüsusilə yumordan məharətlə istifadə etmiş, bu hekayələri vasitəsilə oxucuda təəssüf, kədər hissi doğuraraq, islah etməyə, oyatmağa çalışmış və bu işin öhdəsindən layiqilə gəlmişdir. “Şair”, “Mirzə Əbdülvahab”, “Mərsiyəxan”, “Əziz”, “Məşədi və Kərbəlayı”, “Sərhəd məsələsi”, “Əziz” və.s. hekayələrində onun yumor ustalığını görə bilirik. Yusif Vəzirin şəfqətli gülüşü nikbin, səmimi və mərhəmətli xarakter daşıyır. Ədibin yumoristik hekayələrindəki şaqraqlıq, mərhəmətlilik hekayənin gedişində əsasən dərin ictimai problemlərə toxunaraq tamamlanır. Onun yumoru satirası kimi ictimai məsələlərdən kənar qalmır.

“Yazıcının “Həyat səhifələri” sovet dövründə artıq “Keçmiş səhifələr” olmuşdur. Düzdür bu keçmiş səhifələr unudulmur, yazıçı bunları ara-sıra vərəqləyir, keçmiş həyat-və məişətimizdən yeni-yeni hekayələr yazır. (Qoz ağacı 1926 və s.), lakin indi onun diqqətini daha çox yeni insanlar, yeni həyat, yeni münasibətlər cəlb edir” (1, s. 65).

Bu dövrdə yazdığı hekayələrin mövzusu rəngarəngdir. Bu hekayələrdə yeni dövr ailələrində baş verən dəyişikliklər, təzə həyat, yeni insanların xüsusiyyətləri, köhnə münasibətlərin artıq yavaş-yavaş aradan çıxması, yerini yeni münasibətlərə buraxması məsələləri əsas mövzular kimi işlənmişdir. “Yaradılan əsərlərin bəzisində təhkiyə üsulu üstün idi, hadisələrin təsvirinə geniş yer verildirdi (S.Hüseynində olduğu kimi), bəzisində əhvalatlar çox yığcam bir dillə nəql edilir, yumorlu vəziyyətlər seçilir. (T.Simurqda olduğu kimi) (1, s. 65).

Sovet illərində yazdığı hekayələrdə Çəmənzəminli ənənələrinə sadıq qalıb yumora geniş yer vermişdir. Hətta bu dövrdə hekayələrində yumor silsilə təşkil edir. Onun “İmamın zühuru”, “Xasiyyətləri tutmamış”, “Yaş söhbətləri”, “Aprelin birində”, “Mirzə Əbdülvahab” və.s. hekayələri bu illərdə qələmə aldığı yumoristik hekayələrindəndir.

Ədibin bu illərdə yazdığı hekayələrinin mövzuları, həyatlarını təsvir etdiyi insan obrazları, istər yumoristik istər tənqidi gülüş hədəfləri əvvəlki illərdə yazdığı hekayələrindəkindən çox fərqlənirdi. Baş verən siyasi dəyişikliklər, ölkənin tam başqa bir həyata qədəm qoyması, hər şeyin dəyişməsi Çəmənzəminlinin əsərlərindən də yan keçməmişdi. Bu əslində olanlara ayaq uydurmaq istəyindən deyil, Yusif Vəzirin düşüncəsinin, dünyagörüşünün dəyişməsindən irəli gəlirdi. Bu yeniliklər ədibin yeni dövr yumorundada var idi. Çəmənzəminli sovet dövründə yazdığı hekayələrdə artıq əvvəlki dövrdə olduğu kimi avamlıq və cəhalətin ucbatından başına min bəla gələn insanlara duyduğu qəzəb qarışıq kədər və mərhəmətlə gülmürdü. Bu cür gülüşü artıq ədibin obrazlarının həyatlarında baş verən məzəli hadisələrə, tiplərin dialoqunda olan şən, mənalı zarafatlara çevrilmişdi.

Lakin belə bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tədqiqatçıların fikrincə yeni dövr hekayələri Yusif Vəzirin Sovet dövründən əvvəl yazdığı hekayələri qədər mükəmməl deyildir. Onun hekayələrində bir yarımçıqlıq, obrazların hərəkətlərində tutarsızlıq vardır. Bəzi məqamlarda hekayədə baş verən hadisələrin

inandırıcılığı itir, onun təsvir etdiyi həyat hadisələrinə, tiplərə olan münasibəti oxucuya qaranlıq qalır. Bu barədə tədqiqatçıların fikri ilə razılaşmaq mümkündür.

Tədqiqatlarda düzgün qeyd olunur ki, Yusif Vəzir hekayələrinin sanki əvvəli, ortası, axırı; ekspozisiyası, zavyaskası, razvyaskası yoxdur, hekayələr təsadüfən başlayıb, təsadüfən sona yetir. Məsələn sovet illərində yazılmış “Qoca nənin ölümü münasibətilə” (1934) hekayəsi bu fikirləri təstiqləyən nümunədir. Bu hekayədə qoca nənin ölümü, onun evinə gələn uzaq qohumların ev əhlinin “şəkər payına şərik çıxması” ilə başlanır. İbrahimin nəninin heç tanımadıqları qohumlarının sayının günü-gündən sayının artması ilə hekayənin məzmununun istiqaməti tamam dəyişir. Qonaqların boğazını çatdırmağa çalışan İbrahim bir müəssənin mühasibindən beş yüz manat alacaqlı olduğunu xatırlayıb rahat olur. Lakin neçə dəfə gedib-gəlsə də pulunu ala bilməyən oğlan, hər gələndə qonağı artan, çörəyi tükənən görür. Hekayənin finalı gözlənilməz sonluqla yekunlaşır. Tanışından kömək alan İbrahim ev əhlini, qonaqları, uşaqları yığıb, bir də evin qoca pişiyini qucağına alıb gedir mühasibin yanına, minnətçi edir və pulunu alır. Hekayənin yumoru İbrahimin ətrafında cərəyan edən hadisələrə yönəlmişdir. Əməyinin qarşılığını ala bilməyən, başına tanımadığı qohumlar tökülüşmüş İbrahimin hekayəsini oxuyan oxucu, onun həm halına acıyır, həm də öz dərdinə tapdığı çarəyə gülür: “Yasa gələn qonaqları çoluq-çocuqları ilə bərabər yığıdırıb, yas qurbanı olan pişiyi də qucağına alıb, mühasibin otağına gətirdi. Rəngarəng geyimli bu adamlar əllərini döşlərinə qoyub, mühasibə təzim etdilər və hamısı bir səslə:

-Bizi balalarının başına çevir deyə!- bağırsdılar Pişik məsələni anlayıb yanıqlı bir səslə miyoldadı” (2, s. 310). Gözlər qarşısında gerçəkmiş kimi canlanan bu səhnə hekayənin kulminasiyası olmasa da, hekayədəki yumorun kulminasiyası hesab oluna bilər.

Bütün bunlar göstərir ki, Çəmənzəminli hadisələrin ardıcılığına əhəmiyyət verib, gözəl kompozisiyalı hekayə yaratmağı qarşısına məqsəd qoymaq yerinə hadisələrin mahiyyətinə əhəmiyyət vermişdir.

Yeni dövrdəki - sovet hakimiyyətinin ilk illərindəki kənd və şəhər həyatının təsviri, sinfi toqquşmalar, hakimiyyətdə möhkəmlənən yeni qüvvələr bu dövr Azərbaycan bədii nəsrinin əsas mövzularını təşkil etdiyi kimi, Yusif Vəzir hekayələrində də bu mövzular əsas təşkil edirdi. Haqqında danışdığımız hekayələrdən görüldüyü kimi, bu dövrdə yazılan hekayələr əvvəlki dövrün hekayələrindən fərqlənir. Xüsusilə Çəmənzəminli nəsrində silsilə təşkil edən qadın mövzusu sovet illərindəki hekayələrində davam etmir demək olar. “Vasvası”, “Gələcək şəhər”, “Yüksəliş” kimi hekayələrində bu daha açıq görülür. Əgər 1920-ci ilə qədər yazılan hekayələrində mövzular cahillik, qadın azadlığı, qadınların kişi hökmü altında əzilməsi, bədbəxtliyinə boyun əyməsi, qızların erkən yaşda evləndirilməsidersə, bu hekayələrdə mövzular yeni proseslər gedən ölkənin təsviri, dövlət müəssisələrində baş verənlər, kəndlərdə gedən yenilənmələrdir. Bu hekayədəki insanlar da tam fərqli, yeni obrazlardır.

İmamın zühuru (1930) hekayəsi yeni dövr həyatından bəhs edən, bununla yanaşı köhnə zehniyyətin hələ də yaşadığını göstərən bir hekayələrindən biridir. Hekayə Azərbaycan nəsrinin bir çox nümunəsini xatırladır. Giriş hissəsi Cəlil Məmmədquluzadənin “Ana” dramındakı bir-birindən fərqli qardaşları xatırladır, ancaq burada qardaş yox üç şərikdən bəhs edilir. Onlar “çar zamanı ticarətə başlamış, müsavət zamanı zəngin olmuş, şura vaxtı iflas etmişdilər”. Zülfüqar Qasanoviç qəzet oxuyur, rusca danışır, Puşkinin dueldə öldüyünü bildirdi, Qulu Allahverdiyev mollaxanada oxumuş, Həzrəti İbrahimin oda atıldığını eşitmişdi, Məşədi Əli Kərbəlayı Məmməd heç oxumamışdı. Bunlar birlikdə ticarətə girişmiş, var dövlət sahibi olmuş, korporativ mallarını satdıqları ortaya çıxanda tutulmuşdular. Həbsdən çıxandan sonra bir bəylə qarşılaşan üçlü özlərini başqa fırıldaq edərkən tapırlar. Hekayənin bu hissəsi isə Mirzə Fətəli Axundovun Molla İbrahimxəlilini xatırladır. Onlar dördü birləşib tanınmadıqları bir kəndin avam kəndlilərini İmamın zühur etməsi ilə aldadıb yaz əkininə mane olmaq fikrindədirlər. Zülfüqar başına yaşıl əmmamə qoyub imam rolunu oynayır, digərləri də gözümlə görmürdü imam şəfa verdi deyərək kəndlərə xəbər yayırlar. Xəbər Şəkiyə, Qarabağa kimi gedir çatır. İtirdikləri mövqeləri qazanmaq üçün qolçomaqlar var gücləri ilə yayırlar. Lakin İmamdan əsər əlamət yox idi...

Əgər bu hekayədəki yeni dövrə aid prosesləri, ifadələri (qolçomaq, yaz əkini) çıxsaq hekayə əslində Yusif Vəzirin əvvəlki hekayələrinə bənzəyir. Burada da gülüş hədəfi avam təbəqədən istifadə edən insanlar və onların oyunlarıdır. Ölülərin ölü dirildəni, Molla İbrahimxəlil kimi misi gümüşə çevirəni kimi, burada da saxta İmamı zühur etdirib istədiklərinə nail olurlar.

“İmamın zühuru” hekayəsində Yusif Vəzirin gülüşü Sovet illərində hələdə bəlkə də qayıtdılar ümidi ilə yaşayan, əvvəlki həyatı qaytarmaq üçün hər cür addımı atmağa hazır olan köhnə dünya adamlarına yönəlmişdir.

Yusif Vəzir yumorunun xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən ən kamil hekayələrindən biri 1934-cü ildə yazılan “Aprelin biri” hekayəsidir. Hekayə yumorla bəzənmiş, ictimai məqamlara vurğu edilərək qələmə

alınmışdır. Bu hekayəni ədibin Sovet illərində yazdığı yumoristik hekayələrinin ən güclü gülüşə malik olanı adlandırsaq səhv etmiş olmarıq.

Hekayənin biri digərindən daha gülünc üç ayrı qəhrəmanı var: Mirzə Zülqədər, Ocaq Naşid, Əsəd bəy. Yusif Vəzir üç qəhrəmana bir hekayədə ayrı-ayrı səbəblərdən gülür və güldürür. Əsəd bəy bir-iki məqalə ilə Şərqi-Rusda çıxış edib, dram yazmaq “moda olanda” “Cəhalət qucağında” adlı bir dramı olan, dilimizə maraq artan dövrdə islahatçı kimi meydana atılıb ərəb-fars sözlərinin yerinə türk sözlərinin işlənməsini (Məsələn, musiqi əvəzinə zır-zır) tələb edən köhnə tərcüman idi. Əsəd bəy obrazı onun “Mirzə Əbdülvahab”, “Şair” hekayələrində də haqlarında bəhs etdiyi özlərini şair, yazıçı hesab edən obrazların başqa bir şəkli. Buradaki Əsəd bəy onun dövründə hər modda olan mövzuda özünü bilici hesab edən insanlara gülürdü.

Mirzə Zülqədəri isə belə təsvir edirdi: “Mirzə Zülqədər gimnaziyada elmi-ilahi müəllimi olmuş bir adamdır. Ərəbcə və farscaya vaqifdir. Dindardır və bütün dünya fənlərin Qurandan iqtibas olunmasına qanədir. Elmin hansı bir sahəsindən bəhs açılrsa, “onu bizdən götürüblər, bax, ayyəi-şərifə nə buyurur”, – deyə bir ayə və ya bir hədis söylər. Mirzə Zülqədər təsəvvürüncə quran xarüqədir darvinizm, dəmiryol, dizel maşını, hətta qramafondan da orada məlumat verilmişdir” (2, s. 293).

Mirzə Zülqədər Yusif Vəzirin məhz Sovet dövründə də gördüyü ifrat dindarların qalıqlarına gülmesidir. Mirzə Zülqədərə o yarı kinayə, yarı yumorla gülürdü. Mirzə Zülqədər hər elmi dinə bağlamasını o bir cümlə ilə–“İntəhası, biz cəhalətdə qalmışıq da istifadə etməmişik” cümləsi ilə məsxərəyə qoyurdu.

Ocaq Naşid isə hekayənin böyük türkçü obrazıdır. Dünyanın ən böyük adamlarını da türk bilirdi. “Şekspirin anası Ərdəbil çəngilərindən Qızıyətər adlı birisi imiş ki, bir ingilis missionerə qoşulub , Londona qaçmış, Tolstoyun ulu babası İvanın Şamaxı səfiri olduğu zaman lahıclı bir qıza bənd olub evlənmiş imiş... (2, s. 293). Aprelin birində hekayəsindəki hər üç obrazın fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edərkən yazıçı yumorun rəngarəng boyalarından istifadə edərək obrazların daxili aləmini gözlər önünə gətirir.

Hekayənin adı elə mövzusu ilə sıx bağlıdır. Bulvarda yoldaşlıq edən bu üç dost bir birinə lətifə söyləməklə əylənərdilər, hətta bəzən lətifədə yarışdırardılar. Hekayənin sonu isə heç də əvvəli kimi bitmir. Yusif Vəzirin hekayələrinə xas olan sonluqlardan biri olan hekayəni gözlənilməz sonluqla bitirmək ənənəsini bu hekayədə də davam etdirir. Aprelin birində bulvarda Əsəd bəyə Ocaq Naşid Mirzənin ölüm xəbərini çatdırır. Əsəd bəy aprelin biri olduğuna görə onun bu xəbərinə inanmır, zarafat bilir. Hətta Əsəd bəy onun ölüsünün üstündə də ölümünə inanmır, “Ay lotu mənə aldatmaq istəyirsən?” deyib hələ bir ölünü qıdıqlayırdı. Lakin onların bu dəfəki zarafatı üz güldürən yox kövrəldən zarafat olur. Çünki Mirzə Zülqədər bu dəfə zarafat eləmədi. Onun hər dəfə güldürən zarafatları elə zarafat günündə güldürməmiş əksinə ağlatmışdı. Yazıçı bu hekayəsində güldüyü obrazlara həm də ağlamış, onların dünyagörüşünü özünün yumorlu dili ilə təsvir etməklə həm də öz dövründən tipik üç insanı bizlərə göstərmişdi. Yusif Vəzir mükəmməl bədii təsvir gücünü özündə əks etdirən bu hekayə onun yumor ustalığının nə dərəcədə qüvvətli olduğunu, yumora yeri gəldikcə peşəkarlıqla satira, qəm-kədər, real həyatdan səhnələrlə qarışdırıb, eyni zamanda yumorun həzin, şirin gülüşünü də əksiltmədən vermək qabiliyyətindən görmək mümkündür.

Yusif Vəzirin yumoru əsasən nikbin və səmimidir. Lakin onun hekayələrindəki yumorda kədər və lirika da özünü göstərir. Onun yumoru əsasən hekayənin sonunda dərin ictimai problemə ya da kədərli bir yekuna bağlanır. Lakin tamamilə yumoristik hekayələri də yox deyildir. Ədibin yumorunda zahiri soyuqqanlılıq, zarafatçılıq və məzəlilik vardır. Sovet illərində qələmə alınan yumoristik hekayələrin əsas fərqi buradaki yumorun satira ilə vəhdətinin daha az olmasındadır. 1920-ci illərdən əvvəl yazılan hekayələrə nəzər salsaq (“Dəli”, “Divanə”, “Qız məktəbində”, “Məşədi və Kərbəlayı”) bu hekayələrdəki yumorun satira ilə daha çox vəhdətdə verildiyini görürük. Bəzi məqamlarda isə onlar arasındakı sərhəd o qədər incədir ki, bunu təyin etmək çətinləşir.

Sovet illərində yazdığı yumoristik hekayələri onun yaradıcılığının işıqlı səhifələrindən biri olub, onun qələmindən çıxan ən gözəl nümunələrdir. Çəmənzəminli yumoristik Azərbaycan nəsrinin ən xüsusi nümunələrinin qələm sahibi olmaqla yanaşı, həm də inkişafında xüsusi rolu olan yazıçılarımızdandır. Onun istər 1920-yə qədərki, istərsə də bu illərdən sonrakı hekayələri bədii cəhətdən mükəmməl olub, özünəməxsus cəhətləri ilə seçilməsindədir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundova M. Yusif Vəzir Çəmənzəminli. Bakı: Yazıçı, 1981, 108 s.
2. Çəmənzəminli Y.V. Əsərləri. I cild. Bakı: Avrasiya press, 2005, 357 s.
3. Əlimirzəyev X. Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları. Bakı: Nurlan, 2008, 431 s.
4. Mir Cəlal, Firidun Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 557 s.

5. Mütəllibov T. Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin poetikası. Bakı: Bakı: Yazıçı, 1988, 323 s.
6. Hüseynoğlu T. Ədəbiyyatda yaşayanlar. Bakı: Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, 1993, 323 s.

Açar sözlər: Y.V.Çəmənzəminli, yumor, gülüş, hekayə, Sovet dövrü

Эльнора Эльман кызы Гаджиева

Юмор в рассказах Юсиф Везир Чемазминли написанных в советские годы

Резюме

В литературе один из видов смеха это юмор. В советские годы Юсиф Везир написал более тридцати рассказов. Тема этих рассказов многоцветна. Новая жизнь, характеристика новых людей одна из тем. Они отличаются от рассказов написанных ранее.

Ключевые слова: Ю.В. Чаманзаминли, юмор, смех, рассказ, в период Советского Союза

Elnara Elman gizi Hajiyeva

Humor in the stories written by Yusif Vazir Chamanzaminli in the soviet years

Summary

One of the types of laughter in literature is humor. During the Soviet era, Yusif Vazir wrote more than thirty stories. They cover various topics. New life or the characteristics of new people are among these topics. They are different from the stories written in previous years.

Key Words: Y.V.Chamanzaminly, humor, laughter, story, criticism